

מקומה של ירושלים במדיניות הבטחון בתש"ח, עד הכרזת העצמאות

אלחנן אורן

מדיניות ההנהגה עד החלטת האו"ם

דו"ח ועדת פיל הציג להנהגה הציונית כבר בשנת 1937 את האתגר כיצד לקבל את עקרון החלוקה בלי לוותר על ירושלים העברית. בתגובה לאותה תוכנית, שהותירה את ירושלים כמובלעת מנדטורית הקשורה בפרוזדור לחוף, הציעה הנהלת הסוכנות לוועדת החלוקה, שבראשות וודהר, שתי חלוקות משלה: חלוקת העיר לאזור יהודי ולאזור מנדטורי, וחלוקת הפרוזדור, כדי להשיג חיבור של ירושלים העברית אל גוף המדינה.¹

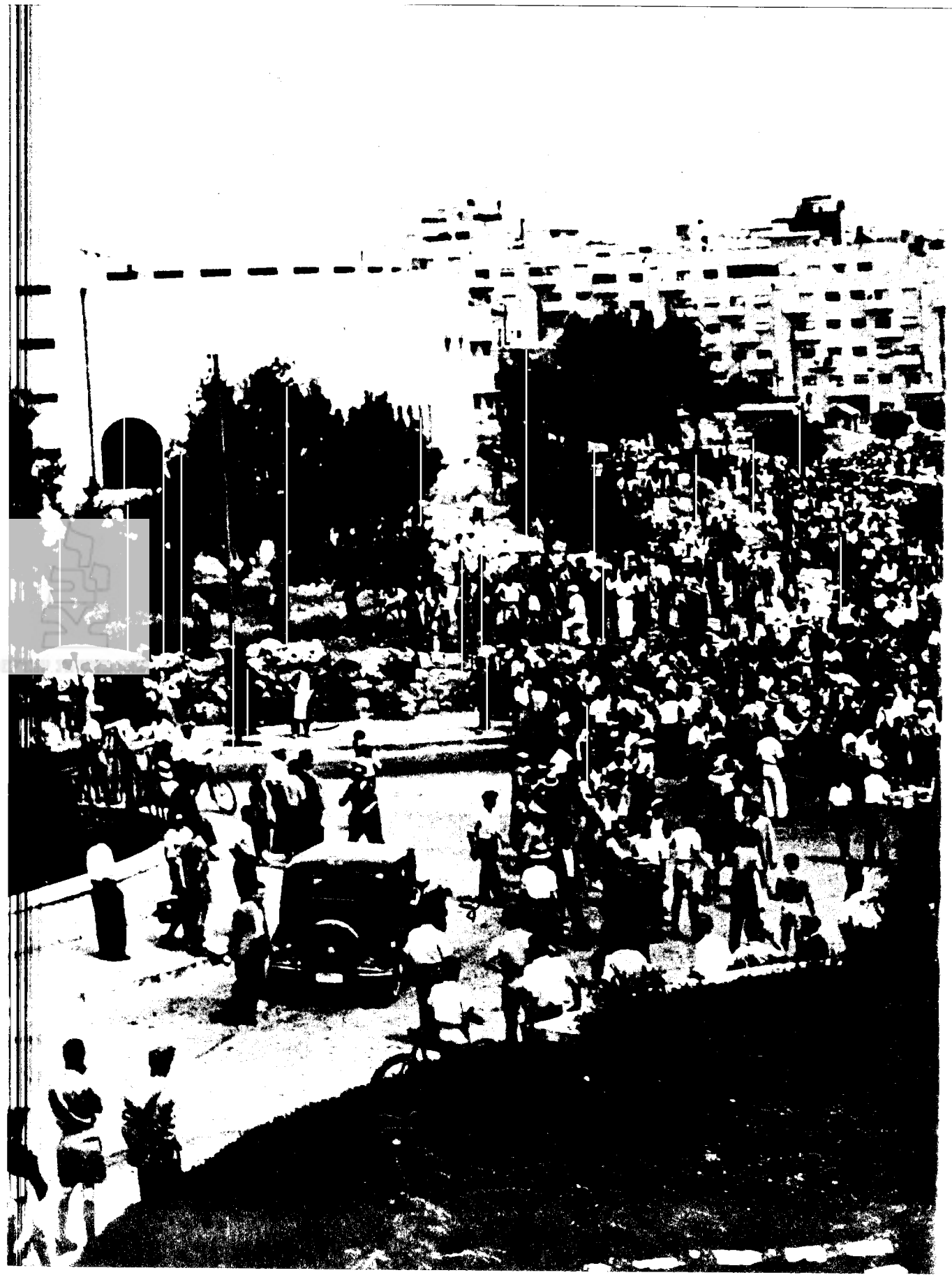
במערכה המדינית בעצרת האו"ם בשנת 1947 התאמצה משלחת הסוכנות להשיג את התמיכה החיונית של שני שלישים מחברי העצרת בעצם החלוקה. היא נאבקה על פרוזדור לירושלים ועל תיקונים טריטוריאליים מקומיים, אך התקשתה להגן על הצעת החלוקה מפני קיצוצים בכלל, ובנגב בפרט.² בדבריו בעצרת האו"ם הציג משה שרתוק את ההסכמה לחלוקה כ'קורבן' כבד.³ הגשמתה של החלוקה, לאחר שיחלט עליה בעצרת האו"ם, תלויה היתה בכך שמדינות-ערב תקבלנה את החלטת העצרת ובכך שבריטניה תשתף פעולה עם האו"ם בתקופת המעבר מקבלת ההחלטה עד הפינוי והקמת המדינות העצמאיות (הרוב בוועדת ארץ-ישראל המליץ על תקופת מעבר של שנתיים. החלטת העצרת 181, מה-29 בנובמבר 1947, קיצרה את תקופת המעבר ל-10 חודשים; ה-1 באוגוסט 1948 נקבע כמועד האחרון להשלמת הפינוי, וה-1 באוקטובר — כמועד אחרון להקמת המדינות).

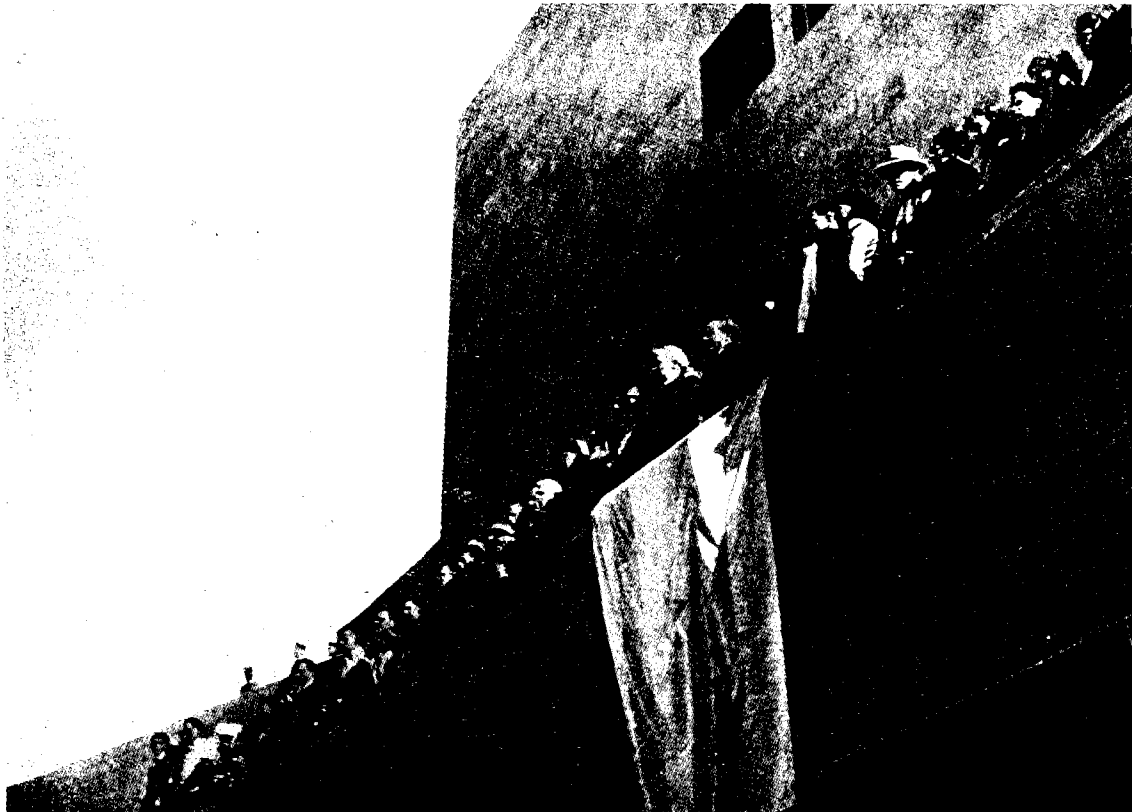
דוד בן-גוריון הטיל כבר בקיץ 1947 ספק חמור, אם תנאים אלה ימולאו. ב-26 באוגוסט, לפני פרסום הדו"ח של ועדת ארץ-ישראל, הזהיר שאין כל ביטחון שהחלטה תוגשם. הוא חשש מפני 'חלל צבאי', כיוון שהיו מניעים העלולים לאלץ את הבריטים 'לעזוב את ארץ-ישראל פתאום', ואז היישוב יעמוד מול הדוגלים ב'השמדה טוטלית'; הוא אינו מתאר לעצמו — אמר — ש'יימצא כוח בינלאומי אשר יכצע את ההחלטה'.⁴

בחודשים הבאים הדגיש בן-גוריון את המסקנה המעשית והמדינית מאזהרתו מפני 'חלל ריק ותוהו וכוהו'. באוקטובר חזר וציין שהבטחון קודם לעצמאות, כי בו 'תלוי גורל המדינה'.⁵ לכן על

1 מ' גולני, 'הנהגת היישוב ושאלת ירושלים במלחמת העצמאות; דצמבר 1947-מאי 1948', עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1988, עמ' 18-21 ומפות בעמ' 38-39 [להלן: גולני, הנהגת היישוב].
2 על תיקוני גבול בגליל המזרחי ראה במאמרי: 'המערכות על הגליל במלחמת העצמאות', א' שמואלי, א' סופר ונורית קליאוט (עורכים), ארצות הגליל, ב, חיפה 1983, עמ' 819-821.
3 מ' שרת, כשער האומות, תל-אביב 1958, עמ' 140, וראה סקירת הרקע שם, עמ' 146-147 [להלן: שרת, בשער]; השוה: שם, עמ' 189: 'קרבן כאוב ביותר', מתוך כיבוד 'האינטרס של העולם הנוצרי'.
4 ד' בן-גוריון, במערכה, ה, תל-אביב תשי"א, עמ' 219-220.
5 שם, עמ' 224-225 (2 באוקטובר); השוה: שם, עמ' 239 (15 באוקטובר).

דר בן-גוריון נואם
בחצר המוסדות
הלאומיים בירושלים
למחרת ההצבעה
באום על הצעת
החלוקה

התנועה הציונית להודיע ש'אנו נהיה המבצעים', שהיהודים מוכנים ומוכשרים לפעול כממשלה מיד, 'מראשית תקופת המעבר, במקום הממשלה הבריטית המסתלקת מן הארץ'.⁶ כאשר הערבים החריפו את נימת האיומים לפעול בכוח נגד ההחלטה, הצביע שרתוק באום על הקשיים העלולים להתעורר באכיפת החלטת האום, ואמר שהיהודים חייבים להתכונן לאפשרות של 'חלל ריק הן מבחינת המינהל והן מבחינת ההגנה'. אף-כי 'אנו תפילה' — אמר — שהתנגשות תימנע, חובתנו לעמוד הכן 'לקראת כל פורענות. אנו סבורים כי עמוד נעמוד'.⁷ ככל שרבתה הציפייה להחלטת עצרת האום, כן גברה ההכרה כי הגשמתה למעשה תוטל על היישוב העברי ועל העם היהודי.

ירושלים למחרת ההחלטה

כבר ב-30 בנובמבר אחזו הערבים בנשק, וב-2 בדצמבר התפרעו במרכז המסחרי של ירושלים והציתוהו. למחרת, ב-3 בחודש, דיכר בן-גוריון בוועד הפועל של ההסתדרות על הצפוי ועל צו השעה, ובכלל זה גם על מה שיש לעשות בירושלים לאור החלטת האום:

עלינו להפוך את ירושלים למרכז העם היהודי בעולם כולו. ירושלים לא נקבעה כבירת המדינה היהודית. אבל ירושלים היתה וצריכה להישאר לב העם היהודי... תנועתנו כולה צריכה להשתמש בכוחה המוסרי הגדול למנוע כל נאומים וכל ספרות וכל תעמולה של אירידנטה בארץ, למנוע כל דיבור נפסד על כיבוש כל הארץ, על כיבוש ירושלים, וכדומה.⁸

175

6 שם, עמ' 233 (2 באוקטובר).

7 שרת, בשער, עמ' 144 (17 באוקטובר); השווה: שם, עמ' 148-149 (24 בנובמבר).

8 ג' יוגב (עורך), תעודות מדיניות ודיפלומטיות: דצמבר 1947-מאי 1948, ירושלים תש"ס, עמ' 23-24. הדברים הובאו אצל גולני, הנהגת היישוב, עמ' 65. אירידנטה (באיטלקית: אוור שלא נגאל) — תנועת קיבוץ לאומי

באותו יום דיבר גם במרכז מפא"י. כאן ניתח את גבולות המדינה לפי התוכנית, ציין שירושלים נותרה 'תחת משטר בינלאומי', ולא עוד אלא שהיא 'סגורה מכל עבריה בשטחים שנמסרו למדינה הערבית'⁹ — בניגוד לתביעה היהודית לפרוזדור. אולם ירושלים אינה פוסקת להיות לב העם, ולכן יש לעשות 'למען כיצורו של היישוב היהודי בירושלים והגדלתו המתמדת, בעיר ובסביבה'¹⁰. מהדברים משתמעת הסתגלות להחלטת האו"ם, אולם בלא כל 'יתור' על זיקת המדינה היהודית לירושלים העברית ולפיתוחה.

כבר במשך חודש דצמבר עמדה ההנהגה המדינית והצבאית על נקודות התורפה של היהודים בעיר, כסביכתה ובדרך אליה. ב-8 בינואר אמר בן-גוריון ש'קיומה של ירושלים [העברית] תלוי בבטחון התחבורה, ומצב התחבורה בכל רע'¹¹. בהמשך דבריו הזהיר כי ישנם דברים תלויים באו"ם ולא מסורים בידינו, 'ועלינו להתכונן ולעמוד קודם כול על כוחנו אנו'¹². כשעבר למשימות המוטלות על היישוב, הזכיר את החשש מניתוק הספקת המים לעיר, וקבע ש'אם ינתקו המים [בצינור המנדטורי מראש-העין] — נצטרך לכבוש השכונות הערביות והבורות שלהן'. את התחבורה ראה כ'הבעייה הקשה של ירושלים', אך גרס ש'אין זאת למעלה מיכלתנו. נצטרך לכבוש השטח המוביל לירושלים'¹³.

הדברים מבטאים בבירור את העדיפות שניתנה לשיקולים הצבאיים; היהודים, שאינם יכולים לסמוך על הבריטים ועל האו"ם, מגינים על קיומם, ויפעלו לאור אילוצי המערכה, לא רק בתוך הגבולות שנקבעו בהחלטת האו"ם אלא גם מעבר להם, בדרך העירה.

אולם מתבקשת הבחנה בין מעשים לדיבורים. למן התלקחות המלחמה ידעה ההנהגה להבחין בין ההיבט המדיני לצבאי. בתחילת פברואר עמד בן-גוריון על אופי המלחמה, שהיא 'מערכה כפולה', והדגיש את זיקת היהודים לאו"ם במערכה זו, שכן הם לוחמים להגשמת דבר האו"ם, ושואפים להקים מדינה שתתקבל לארגון¹⁴. לכן התליטה ההנהגה לעשות כל מאמץ צבאי למען ירושלים, בעיר ובדרך אליה, ולעומת זאת להימנע מכל דיבור בפרהסיה, העלול להתפרש כהתגררות באו"ם ובתוכניתו, ולהתנגד לטענות איך-נטיית הנשמעות בציבור. אכן, עמדת ההנהגה חשפה אותה להתקפות מצד מתנגדי החלוקה, ובייחוד לתעמולת האצ"ל והלח"י נגד ה'תבוסתנים' ו'מפקירי ירושלים'¹⁵. אולם אנשי ההנהגה גזרו על עצמם זהירות בכל מה שאמרו על ירושלים ומעמדה המדיני, כל עוד היה עליהם לצפות ולראות אם ומה יעשה האו"ם למימוש המובלעת הבינלאומית¹⁶.

למען איחוד עם ארץ-האם; בהקשר הארץ-ישראלי — התביעה להרחבת המדינה היהודית על כל הארץ, ולפחות — להכללת ירושלים כמדינה.

9 בן-גוריון (לעיל, הערה 4), עמ' 257.

10 שם, עמ' 265 (ההדגשה במקור). בנימה זאת דיבר עם פרופ' משה שוכה מהאוניברסיטה העברית, ראה: ד' בן-גוריון, 'יומן המלחמה, תל-אביב 1983², עמ' 162 [להלן: 'יומן בן-גוריון'].

11 ד' בן-גוריון, בהילחם ישראל, תל-אביב תשי"א, עמ' 25.

12 שם, עמ' 31.

13 שם, עמ' 33.

14 שם, 'מערכה כפולה' (6 בדצמבר 1948), עמ' 53-61. על הזיקה לאו"ם ראה בייחוד שם, עמ' 60-61.

15 על תעמולת אצ"ל ולח"י בדבר ירושלים ראה: א' ברנר, אלטלנה, תל-אביב תשל"ח, עמ' 45-47.

16 דומה שגולני לא עמד על היבט זה במדיניות ההנהגה. ראה: גולני, הנהגת היישוב, עמ' 64, על סירובו של בן-גוריון 'להתייחס, לפחות בפומבי, באופן קונקרטי לשאלת הכיירה'; השווה: שם, עמ' 149, על בן-גוריון ושרתוק שלא סטו מהסכמתם לכינואם 'לפחות לא בפומבי' (ההדגשה שלי, א"א).

ירושלים במטרות המלחמה

ההנהגה היהודית הגדירה כבר בתחילת אוקטובר 1947 מטרות צבאיות למלחמה כי תפרוץ, כהנחיה לתכנון המבצעי של המטה הכללי של ה'הגנה'. נוכח התקפה צפויה של ערביי הארץ ושל צבאות ערב, קבע בן-גוריון כי יש 'לעמד נגד התקפה זו, לשמור על היישוב [בכלל] והיישובים [באשר הם] ולכבוש הארץ כולה או חלקה הגדול ולקיים הכיבוש עד סידור פוליטי מוסמך'.¹⁷ כעבור כמה ימים נתבקש לפרט, והשיב כי

אם תהיה החלטה נוחה [החלטת חלוקה באו"ם], נגן על כל יישוב, נשתלט רק על תחומי המדינה כפי ההחלטה. אם לא תהיה החלטה, נגן על כל יישוב, נהדוף כל התקפה, נקיים שירותים ליישוב היהודי ולכל הערבים שירצו, לא נקבע תחומים טריטוריאליים.¹⁸

על ה'הגנה' הוטלו משימות הגנתיות והתקפיות רבות היקף ואף יומרניות, ביחס למגבלות כוחה באותה עת:

(א) לפעול גם מחוץ לגבולות תוכנית החלוקה של האו"ם, כדי להגן על כל יישוב עירוני וכפרי — משמע, קודם כל, על ירושלים העברית ועל היישובים הנתונים בסכנת ניתוק בסביבתה, ובכללם גוש-עציון ומפעלי האשלג בקליה ובסדום.

(ב) לתקוף ולהשתלט על שטח המדינה, לא רק על אזורי ההתיישבות היהודית, אלא גם על המרחבים שלא יושבו עדיין, ובכללם הנגב הרחוק, מרכיבים ונבטים עד מפרץ אילת.

המשימות הוגדרו שוב, בניסוח צבאי, בהוראות הכלליות ובפירוטן לחטיבות, כפי שנוסחו באגף המבצעים במטה הכללי בתחילת מארס 1948, בתוכנית ד'.¹⁹ כבר בתחילת פברואר, כאשר נתמנה דוד שאלתיאל למפקד בירושלים, קיבל מבן-גוריון הנחיות מבצעיות ברוח זאת, שפורטו לשני פרקי-זמן: עד צאת הבריטים, המשימה היא להגן על חלקיה היהודיים של העיר ועל היישובים סביב לה, וללחום על קיום התחבורה; לקראת צאת הבריטים — יש להיכון לפעולות כיבוש, אולם להיות נכון לקבל מרות או"ם, אם זה 'ירש מקום' הבריטים בירושלים.²⁰

המחויבות להגנת היישוב העברי בירושלים קדמה להחלטת האו"ם, והיתה מורשת במורשת ה'הגנה'. משפרצה המלחמה, קוימה המחויבות בהגנה ובלחימה בעיר על שכונותיה ורבעיה ובעמידת היישובים סביבה; בשיירות החותרות לעלות העירה תוך כדי קרב עד חסימת הדרך בסוף מארס; ובמערכות החוזרות לפתיחת הכביש — מבצע 'נחשון' באפריל, ומבצעי 'מכבי א' ו'מכבי ב' במחצית הראשונה של מאי.

ירושלים במדיניות — עד הפלישה הבין-ערבית

על ההנהגה היהודית היה לכלכל את מעשיה ב'מערכה הכפולה' מתוך הערכת כוונותיהם וכוחם של גורמי החוץ המערבים, וקודם כל — הממשל הבריטי וכוחותיו. למעשה ביצעו הבריטים את המדיניות שעליה הצהירו, ופינו בהדרגה את כוחותיהם, על ציוד הלחימה שלהם, תוך פירוק המינהל האזרחי. אולם הנציב העליון, סר אלן קנינגהם, כפה על הפיקוד הצבאי לשנות את תוכנית הפיני המוקדית, שגרסה פיני מוקדם מירושלים, ועמד על כך שהוא יישאר בעיר עד ה-15 במאי

17 י' סלוצקי, תולדות ההגנה, ג, חלק ב, תל-אביב 1972, עמ' 1330. ההגדרה היא מ-6 באוקטובר 1947.

18 יומן בן-גוריון, עמ' 5 (10 באוקטובר 1947).

19 סלוצקי (לעיל, הערה 17), ג, חלק ג, עמ' 1955.

20 יומן בן-גוריון, עמ' 208, 196-197.

(אחרי מועד זה יישאר בארץ רק מאסף במובלעת סביב נמל חיפה, עד פיניויו בסוף יוני). מהלכי המלחמה הושפעו מאוד מתהליך הפינוי בכללו ומהישארות הנציב בירושלים; היוזמות והתגובות של היהודים והערבים ננקטו תוך מעקב אחרי התקדמות הפינוי מחלקי הארץ, ומועד הפינוי הסופי מנע התערבות גלויה של צבאות ערב במלחמה עד אמצע מאי (גדודי 'צבא ההצלה' של קאוקג'י חדרו ארצה מינואר ואילך, והקפידו שלא להתנגש בכריטיים). בירושלים נשאר חיל-מצב, ועל הצבא הוטל לאבטח את צירי התחבורה העירה. תחילה החזיק הצבא בכביש הראשי לשפלה, אולם בגבור ההתקפות הערביות על התעבורה היהודית בכביש, נטש אותו, והעתיק את התעבורה הבריטית למעלה בית-חורון.

בהנהגה היהודית שררה אי-ודאות בדבר המדיניות הבריטית, לאחר שנות העיונות של המרי והמאבק, ונוכח זיקת בריטניה לצבאות ערב, ובייחוד ל'לגיון הערבי' של עבדאללה. אף המידע המודיעיני על ביצוע הפינוי לא ביטל את הגישה החשדנית. מדיניותה של ההנהגה היהודית כלפי הבריטים ניתנת לסיכום כדלהלן:

(א) להימנע, ולו בחריקת שיניים, מלפתוח 'חזית שנייה' נגד הבריטים, ולהימנע מכל היתקלות העולה לעכב את הפינוי.²¹
 (ב) להסתייע בנוכחות הבריטית ככל הניתן (לפי כלל זה נהגה ה'הגנה' במשמר-העמק ובחיפה).

(ג) יתר-על-כן, להיבנות לוגיסטית מהפינוי, משמע לקבל — ולפי הצורך, לרכוש — מדי הבריטים שדות-תעופה, מחנות ומיתקנים.
 (ד) לעשות למניעת תוהו ובוהו מינהלי, ולשתף פעולה, ככל שניתן, בנטילת סמכויות ובהעברת שירותים ומיתקנים.

ההנהגה היהודית עקבה אחרי התפתחות הגישה הבריטית כלפי האו"ם, ועמדה על אוזלת היד של הארגון הבינלאומי נוכח סירוב הבריטים לפתוח את נמל תל-אביב לעלייה בפברואר, ונוכח היחס הצונן כלפי 'חמשת הגלמודים', חברי קבוצת החלוץ של ועדת הביצוע, ששיגר האו"ם ארצה, לאחר שהיה בריטית.²²

ככל שהתמשכה המלחמה, גברו הפקפוקים ביכולת האו"ם להקים כוח בינלאומי, שיוכל לאכוף את ביצוע תוכנית החלוקה. ב-1 באפריל דיבר שרתוק במועצת הבטחון — והיה זה רגע קשה מאוד בארץ בכלל ובירושלים בפרט, בעיצומו של משבר השיירות, אחרי מפלת השיירה לגוש-עציון וניתוק הדרך העירה עקב כשלון שיירת חולדה. בסוף נאומו ייחד שרתוק את דבריו לחומרת מצבה של ירושלים, והזהיר כי 'אם המשטר הבינלאומי לא יוקם במהרה... קרוב היום בו ימצאו היהודים את עצמם מצווים לשם שמירה עצמית לעשות כל מה שבידיהם — ולו כלוחמי-יאוש כשהם בודדים ועוזבים לנפשם — כדי להציל את ירושלים מעריצות של זועה'.²³ את דבריו חתם בקריאה: 'יקים נא או"ם כוח צבאי ראוי לשמו ועל-ידי כך יפתח תקופה של שלום וסדר בעיר

21 ראה דברי ישראל גילי אצל ז' גלעד (עורך), ספר הפלמ"ח, ב, תל-אביב תשי"ג, עמ' מא; השווה: בן-גוריון (לעיל, הערה 11), עמ' 76.

22 על בוא קבוצת החלוץ ראה: גולני, הנהגת היישוב, עמ' 67. על יחסה של בריטניה לועדת הביצוע ראה: שרת, בשער, עמ' 155-156; תלונותיו על המדיניות הבריטית כלפי או"ם ראה: שם, עמ' 162-164, 202-204; אזהרה על אחריות השלטון הבריטי ללגיון הערבי ראה: שם, עמ' 205-206.

23 שם, עמ' 190-191.

משה שרתוק משוחח עם תת-שרי-החוץ אנדריי גרומיקו, לייק סאקסט, מאי 1948

הקדושה'.²⁴ האם היתה זאת בקשה-קריאה 'מן המיצר' או קריאת תיגר? דומה ששתי הנימות נכרכו בדברים, אולם לימים נתן שרת עצמו לקטע את הכותרת: 'היפקיר או"ם את ירושלים?'²⁵ מכל מקום, היה בטיעונו משום מתן צידוק למאמץ הבלתי-נלאה של היהודים להגן על עצמם בעיר, לפרוץ דרך אליה ולחברה לשפלה בקשר בל-יינתק.²⁶

כאמור, ההנהגה היהודית לחמה על ירושלים, בעודה גוזרת על עצמה שתיקה כאשר למעמדה המדיני, מתוך זהירות בכבוד האו"ם ומתוך שאיפה לחברות בארגון. מטעמים דומים נזהר גם המלך עבדאללה מלומר דבר על ירושלים במגעיו עם נציגי הסוכנות בנובמבר 1947, לפני החלטת האו"ם, ובפגישה הלילית עם גולדה מאירסון ברבת-עמון בליל 10-11 במאי 1948.²⁷ השתיקה לא הופרה בשני המחנות אלא לאחר ה-14 במאי. הנציב העליון הפתיע והקדים את צאתו מירושלים ביממה, ואילו עצרת האו"ם לא עצרה כוח להחליט על כינון משטר בינלאומי בעיר, וכדברי אבא אבן, מיאנה ליטול אחריות ו'איבדה את זכותה לרשת'.²⁸

24 שם, עמ' 191.

25 שם, עמ' 189. גולני גורס ששרתוק רצה בכנות בפעולה יעילה של האו"ם בארץ, ולפחות בירושלים, ראה: גולני, הנהגת היישוב, עמ' 66, 132, 133.

26 כ-29 ביולי, אחרי מבצע 'דני', ציין ששאלת ירושלים נפתחה מחדש, בגלל התקפת הדמים הערבית, 'הפקרת ירושלים מצד העולם הנוצרי' והנצחון היהודי בעיר ובדרך. ראה: שרת, בשער, עמ' 272-273.

27 כ-12 במארס שאלו נציגי ארבע המעצמות באו"ם את שרתוק על עמדת הסוכנות ביחס לירושלים. הוא השיב: נשתף פעולה עם האו"ם, ואילו 'שינוי במעמדה של ירושלים עלול לעורר שאלות', אשר עליהן לא ארחיב את הדיבור. ראה: א' אילת, המאבק על המדינה, ג, תל-אביב 1982, עמ' 597-598. על כוונות עבדאללה, ועל ההימנעות 'המפתיעה' מדין עימו בשאלת ירושלים ראה: גולני, הנהגת היישוב, עמ' 59. על פגישת עבדאללה עם גולדה ראה: יומן בן-גוריון, עמ' 409. בסוף אפריל ירו אנשי הלגיון על קיבוץ גשר, ולאחר הפסקת-אש נועדו בנהריים מפקדים בריטיים בלגיון עם נציגי ה'הגנה'. הם שאלו איך ניתן למנוע התנגשות בירושלים, ונענו: 'ירושלים היא עיר עברית, ובמידה שהדרך אליה ולבנותיה היהודיות חופשית — אין הכרח בהתנגשות'. ראה: שם, עמ' 383.

28 א' אבן, דבר אל העמים, תל-אביב 1959, עמ' 39; ד' יוסף, יונה וחרב, רמת-גן 1975, עמ' 214-215.

כוחות ה'הגנה' נכנסים
לאזור הבטחון במרכז
ירושלים ('בוינגרד'),
14 במאי 1948

הנהגה עצמית בירושלים

ככל שהחמירו הפיגועים בירושלים והקרבות בדרכים, וככל שהוחמר מצב ההספקה בעיר, שהיתה תלויה בהבאת מזון, דלק ומים משפלת החוף, הוכבד העול על המגינים המגויסים ועל הציבור האזרחי בעיר. הציבור הירושלמי היה מגוון ומפורד, והמרות הלאומית לא היתה מושרשת בכל חלקיו. גולני, לעיל, מתאר במחקרו את הפיצול והפילוג בין המוסדות הציבוריים ואישיהם, ואת העיכובים שחלו בהקמת גוף מרכזי בעל סמכות מוכרת. אך ב-21 באפריל הוקמה 'ועדת ירושלים', בראשות דב יוסף, והוכרה כהנהגת העיר במלחמה.²⁹

אולם יש להדגיש כי דב יוסף, יותר משינתמנה' מטעם הנהלת הסוכנות, התבלט בבחינת 'במקום שאין אנשים השתדל להיות איש'. מבין פרנסי העיר ונבחריה התעלה בפעילותו היעילה, משובו ארצה בדצמבר ועד הקמת הוועדה. רשימות בן-גוריון ביומנו מעידות שבנושאים המרכזיים היה יוסף העושה כלפי פנים, והדובר כלפי ההנהגה.³⁰ נראה שביסס את מעמדו המרכזי, עד שלא קמו כמעט עוררין על מינויו. אזרחי העיר קיבלו את הנהגתו בחודשי המצור עד פרוס ההפוגה הראשונה. בהתחדש הקרבות ביולי, חולל מבצע 'דני' תמורה של ממש; אף כי הכביש הראשי נשאר חסום, נתהדקה טבעת צה"ל סביב מתחם הלגיון ברכס איילון, ואילו הפרוזדור לירושלים הורחב עד מדרום לנחל-שורק. ממשלת-ישראל ביטאה את התמורה הצבאית במעשה מדיני — היא קיבלה כבר ב-25 ביולי, שבוע מתחילת ההפוגה השנייה, את הצעתו של שרת להחיל

29 גולני, הנהגת היישוב, פרק שלישי.

30 לרשימות על מגעים עם דב יוסף ראה יומן בן-גוריון, עמ' 63 (22 בדצמבר 1947), 120 (6 בינואר 1948), 222 (9 בפברואר), 243 (15 בפברואר), 247-248 (16 בפברואר), 287 (10 במארס), 352 (15 באפריל). על מינוי הוועדה ראה: עמ' 259 (21 באפריל), 362 (22 באפריל).

ועדת המוסדות לענייני
ירושלים, בראשותו
של דב יוסף (שלישי
מימין)

את החוק הישראלי בירושלים, וב-1 באוגוסט אישרה את מינויו של דב יוסף כמושל צבאי בעיר, למן יום המחרת. כך ניתנה למעמדו המוכר בעיר גושפנקה מטעם ממשלת ישראל, בעת ש'סיפחה' את חלקה העברי של העיר למדינה.³¹

האם חלה תמורה במדיניות כלפי העיר, ומתי?

גולני ביקש לברר את ההשפעות ההדדיות בין הגישה המדינית לגישה הצבאית של ההנהגה היהודית, ועמד על פער ומתח בין השתיים.³² בסיכום מחקרו הוא רואה תמורה בגישה המדינית, אף כי 'קשה ואף בלתי אפשרי להצביע' על מועד תחילת השינוי.³³ יש סיבה לקושי, כי לאמיתות-של-דבר לא חל שינוי במדיניות המלחמה היהודית באשר לעיר. העמדה שנקטה ההנהגה בעת המאבק המדיני בעצרת האו"ם, בטל תוקפה למעשה משעה שאחזו הערבים בנשק. מפרצה המלחמה, דבקה ההנהגה במדיניות המבצעית שנקטה כבר לפני כן, בהנחיות למטה הכללי. אם נראה פער, היה זה אך למראית עין, כי על המחלקה המדינית ועל שליחיה היה להפגין אהדה לאו"ם ולהתמיד בשיתוף הפעולה הדיפלומטי עם מוסדותיו במאמצייהם ליישם את ההחלטה, למרות האירועים בארץ שהלכו וערערו את סמכותו.

התמורה שחלה ארעה בתחום הצבאי. עד חודש מארס החמירו הפיגועים הערביים, והוחש

31 ד' יוסף, קריה נאמנה, ירושלים ותל-אביב תש"ך, עמ' 31-33. על מינויו למושל צבאי ראה: שם, עמ' 319-320.

32 גולני, הנהגת היישוב, עמ' 2.

33 שם, עמ' 178.

סוללים את ירושלים
בירומה, יוני 1948

הפינוי הבריטי, ולקראת סוף החודש נקלעה ה'הגנה' למשבר במערכה בדרכים, משבר ושיירות בהנהגתו האישית של בן-גוריון פתח המטה הכללי של ה'הגנה' במבצע 'נחשון', וחולל מפנה במערכה במבואות ירושלים, ובאותה שעה הדפו הכוחות בצפון את 'צבא ההצלה' של קאוקג' ממבואות חיפה. מכאן ואילך המשיכו חטיבות ה'הגנה' ביוזמות התקפיות — לאור תוכנית ד' — בעודן מתארגנות לקראת הפלישה הבינ-ערבית הצפויה. חטיבת הפלמ"ח 'הראל', שהלכה והתארגנה בפרוזדור ירושלים, חברה למגינים בלחימה בתוך העיר. אנשי הפלמ"ח פעלו לשפר את מערכי המגן מצפון לעיר, אך לא הצליחו לחבור אל נווה-יעקב ועטרות. הם הצליחו לפתוח את הדרך להר-הצופים, אף כי הצבא הבריטי מנע את היאחזותם בשיח' ג'ראת. בדרום העיר הצליחו לכבוש את מנזר סן סימון ולהחזיק בו, וניצלו את ההצלחה לכיבוש קטמון. בינתיים שוב נחסם הכביש הראשי, אחרי קרב עם המאסף של שיירה גדולה ב-20 באפריל. ולאחר הקרבות בעיר נערכו מתחילת מאי שני מבצעים — 'מכבי א' ו'מכבי ב' — לביסוס הפרוזדור ולפתיחת הדרך, והשתתפו בהם חטיבות 'הראל' ו'גבעתי'. הפרוזדור חווק, בעיקר עם כיבוש בית-מחסיר (כיום בית-מאיר), מדרום לכביש. אולם הכביש לא נפתח עד הכרזת העצמאות.

ניתוקה של ירושלים ניכר בדיון של מינהלת העם — הממשלה הזמנית — ב-12 במאי 1948. שני הירושלמים, יצחק גרינבוים והרב שלמה פישמן-מימון, לא יכלו להגיע (עוד שר, הרב יצחק מאיר לרין, נפקד מהדיון, בהיותו בשליחות 'אגודת ישראל' בארצות-הברית). עשרת השרים, שהקדישו זמן רב לדיון בהפוגה בירושלים ובארץ כולה, קבעו בהצבעה, ברוב של שישה לעומת ארבעה, שלא לקבל הפוגה הכרוכה בדחיית העצמאות. שרתוק חש כי 'החזות שאנחנו עומדים לפניה היא חזות קשה וחמורה מאד, אבל כנראה אין לנו ברירה ואנו מוכרחים ללכת קדימה'.³⁴ בהצבעה הגורלית נפלגו ארבעה שרי מפא"י, ושרתוק ניצב לצד בן-גוריון.³⁵

34 שרת, בשער, עמ' 238.

35 דוד רמז ואליעזר קפלן, משרי מפא"י, חלקו על בן-גוריון ושרתוק. על ההצבעה ראה: יומן בן-גוריון, עמ' 412.

בן-גוריון וירושלים

אם יש אדם אחד, שקבע את קו הנהגה באשר לירושלים להלכה ולמעשה, היה זה בן-גוריון, שגרס כי 'המערכה על ירושלים היא מכרעת, ולא מבחינה צבאית בלבד', ואמר את הדברים בוועד הפועל הציוני, בעיצומו של מבצע 'נחשון'.³⁶ בהמשך דבריו הביע את המסקנה-המשאלה — 'וראוי הדבר שתהיה הנהלה מיוחדת לירושלים, סוכנות מיוחדת לירושלים, קרנות מיוחדות לירושלים, ועד לאומי מיוחד לירושלים, מפלגה מיוחדת — מפלגת ירושלים, מפלגה של

"משוגעים" לענין ירושלים'.³⁷

ב'מפלגה' ההיא היה בן-גוריון ראש וראשון. מפרוץ המלחמה עד צאת הנציב והכרזת העצמאות עברו חמישה וחצי חודשים, ובן-גוריון עשה בתקופה זו שלושים ימים או חלקיהם בעיר, קרוב לשישית הזמן.³⁸ לא דמה לו בכך איש בהנהגה בתל-אביב או במטה הכללי. אדרבה, דומה שחבריו בהנהגה המדינית והצבאית 'סמכו על הזקן'. ב-20 באפריל עלה לירושלים בשיירה, למרות בקשתם של בכירי המטה הכללי שביקשו להניאו מכך.³⁹ הכביש נסגר אותו יום אחרי התקפה על מאסף השיירה; בן-גוריון נשאר בעיר, הסדיר ב-21 בחודש את הקמתה של ועדת ירושלים, הסב לליל-הסדר עם חיילים, ותזר במטוס ב-25 בחודש. ואשר לראשי ה'הגנה', נראה שבכל אותה תקופה נזדמן ישראל גלילי לעיר פעם אחת, ויגאל ידין, יליד ירושלים — פעם או פעמיים.⁴⁰ רשימות היומן מעידות באיזו מידה השקיע בן-גוריון את עצמו בבעיות העיר.⁴¹

מאיר פעיל גרס שבן-גוריון השלים עם תוכנית האו"ם, עד-כדי-כך שהסתפק בחיזוק העמדות היהודיות בעיר, ואף לא רצה להשתלט בקביעות על הכביש לירושלים — בניגוד לתוכנית האו"ם — אלא הסתפק במבצעים להעברת שיירות.⁴² אולם גרסתו אינה יכולה לעמוד בפני בדיקה במעשי בן-גוריון ובדבריו ביומן ובמקורות אחרים.⁴³

וההערה שם, וראה התיקון בחוברת: מוסף — השלמות ותיקונים ליומן (בעריכת ג' ריבלין וא' אורן), תל-אביב 1984,² עמ' 6; נוסח מעודכן ראה: ד' בן-גוריון, מן היומן: מלחמת העצמאות, תש"ח-תש"ט, תל-אביב 1987,³ עמ' 159.

36 בן-גוריון (לעיל, הערה 11), עמ' 90 (6 באפריל).

37 שם, עמ' 91.

38 להלן תאריכי הימים (30 בסך-הכל) שבהם שהה בן-גוריון בירושלים: נובמבר 1947 — 30 בחודש; דצמבר — 1, 9-7, 23-21 בחודש; ינואר 1948 — 7-6, 21-19 בחודש; פברואר — 17-15, 24-23 בחודש; מארס — 9-8 בחודש; אפריל — 25-20, 30-27 בחודש.

39 למכתב בכירי המטה הכללי ראה: יומן בן-גוריון, עמ' 357.

40 גלילי עשה בירושלים ב-6 בפברואר לקראת החלפת ישראל זבלודובסקי-עמיר, מפקד העיר, בדוד שאלתיאל (גולני, הנהגת היישוב, עמ' 94); ידין טס לירושלים לקריאת בן-גוריון, ב-25 באפריל; ייתכן שעלה העירה עוד פעם לפני כן (שם, עמ' 143, והערה 49 בעמ' 218).

41 במפתח-המקומות של היומן תופסת ירושלים כשלושה טורים (יומן בן-גוריון, עמ' 1073-1075א); במפתח-העניינים — שני טורים (שם, עמ' 1098-1099ב).

42 מ' פעיל, 'האסטרטגיה הציונית-ישראלית בשאלת ירושלים במלחמת העצמאות', א' שאלתיאל (עורך), פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש, ירושלים תשמ"א, עמ' 358-359; השווה: מ' פעיל, 'המערכה הצבאית: 30 בנובמבר 1947 — 10 במארס 1949', מלחמת העצמאות, ההיסטוריה של ארץ-ישראל, י' ירושלים, 1983, עמ' 200-201.

43 בין השאר הסתמך פעיל על מה שכתב בן-גוריון לשרתוק ב-16 באפריל על התפתחות מבצע 'נחשון' וקרבות משמר-העמק (יוגב [לעיל, הערה 8], עמ' 647-648). אלא שנראה כי פירש את הדברים שלא בהקשרם. העיון ביומן מראה כי ב-13 באפריל נזכרה רק ברכה לאנשי 'נחשון' (יומן בן-גוריון, עמ' 348), וזאת לעומת הנרמז אצל פעיל. ב-14 בחודש שמע בן-גוריון על מהלך המבצע מפי יגאל אלון (שם, עמ' 349), ודחתף לזרז העלאת שיירות. ב-16 בחודש דן בן-גוריון עם בכירי המטה הכללי על מצב ההכנות הצבאיות לקראת 'כניסת ה-15 במאי (שנרמזה

בגישתו היסודית של בן-גוריון לירושלים לא חלה כל תמורה. הבחנה בין הנאמר לנעשה ורגישות לתמורות המתחוללות במערכה הצבאית ולסיכויים הנפתחים עקב הישגי צה"ל — הן אופייניות לעמדותיו במדיניות החוץ ובמדיניות הבטחון כאחת.

סיכום

עד מלחמת העצמאות התנסתה ההנהגה הציונית רבות בצורך להבדיל בין הנאמר לנעשה. עשר שנים לפני המלחמה, בימי המרד הערבי ופולמוס החלוקה, תבע בן-גוריון להבחין קודם כולו בין דיבורים ובין דברים. לא הנאמר אלא הנעשה הוא הקובע.⁴⁴ יש שראו כפל-לשון ואף סתירה פנימית בין עמדותיה העקרוניות של ההנהגה ובין מאמציה בפועל — בשנות המרד הערבי, מלחמת-העולם השנייה והמאבק שלאחריה — בחתירתה לעצמאות מתוך נכונות להשלים עם חלוקת הארץ. בהחלטת האו"ם השתקפו הישגי המאמץ הציוני, בהגשמה המעשית ובטיעון המדיני.

בהצעת החלוקה ובהחלטת העצרת נכרכו תקוות לדו-קיום יהודי-ערבי ולשיתוף פעולה בהגשמת חלוקה מדינית עם אחדות כלכלית, כפי שהגדיר הרוב בוועדה את הצעתו. משהתלקחה המלחמה, נכזבו ציפיות אלה. במציאות של מלחמת קיום, ובהיות ההנהגה נתונה לאילוציה של מערכה כפולה, גזרה על עצמה שתיקה באשר לערעור על תוכנית החלוקה ועל מעמדה של ירושלים, לבל תואשם בערעור על מרותו של האו"ם.⁴⁵ ולא עוד אלא שחבריה בארץ ושליחיה במרכז האו"ם שיתפו פעולה ביוזמות של מזכיר האו"ם ושל מוסדותיו. בה בעת הנהיגה את התגייסות העם ואת מאמץ המלחמה.

ה-14 במאי היה ליום של אחרית וראשית. בצאת הנציב נפל החיץ האחרון בין כוחות המגן של היישוב העברי ובין צבאות ערב הנערכים לפלישה; בו ביום שמט האו"ם למעשה את הסמכות לכונן משטר בינלאומי בירושלים; אחרי הצהריים הוכרזה העצמאות, בידיעה הקודרת שלבוקר — פלישה (כשם 'הטור השביעי' של נתן אלתרמן מאותו יום). ליישוב בארץ כולה, ובירושלים המנותקת על אחת כמה וכמה, לא נותר אלא לעמוד וללחום. בהמשך המלחמה הורחבה השליטה בפרוודור לירושלים, ובעקבות ההישגים הצבאיים בוסס הפרוודור בסלילת 'כביש הגבורה' ובמפעל 'השילוח' — הנחת צינור-מים עב-קוטר, ונוצקה התשתית לכינון ירושלים העברית כבירת ישראל.⁴⁶ בכל התמורות הצבאיות מבלימת הפולשים עד מערכות ההכרעה ושביעות הנשק, נשארה הממשלה נאמנה לתפיסתה של המלחמה כ'מערכה משולבת', צבאית ומדינית.⁴⁷

לי, כבר התחיל) (שם, עמ' 354); נדונו הפעולות הקרובות: תפיסת סביבות ירושלים (לאחר גמר 'נחשון' — הסביבות בצפון, במזרח וברום) (שם, שם). באותו יום, במכתבו לשרתוק, ציין שהמצב שונה לעת עתה, באופן דיקלי לטובתנו (יוגב [שם], עמ' 647). בן-גוריון ראה סיכוי לניצול ההצלחות, דחף לכך בימים הבאים, ועלה לירושלים ב-20 בחודש (כפי שהוזכר קודם לכן). במכתב לשרתוק הביע תקווה שניתן יהיה לשחרר חלק מהכוח שפעל בדרכים במבצע 'נחשון' (שם, עמ' 648). אין אות לכך שציפה לניתוק הדרך מחדש והשלים עם כך מראש. אדרבה, הוא קיווה נצליח לשים מצור על ירושלים הערבית' (שם, שם).

44 בן-גוריון (לעיל, הערה 4), ב, עמ' 38, 61. ההדגשות במקור.

45 לעניין זה ראה: שרת, בשער, עמ' 342.

46 ראה מאמרי, 'המערכה על ירושלים ועל הדרך אליה והכרעתה במלחמת העצמאות', חגית לבסקי (עורכת), ירושלים בתודעה ובעשייה הציונית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 367-369, 373.

47 ראה: 'מערכת משולבת', בן-גוריון (לעיל, הערה 11), עמ' 264-271.